

ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞTE YUSUF HİKMET BAYUR'UN ÖNEMİ

Doç. Dr. Turhan ADA* - Seyithan ÇEÇEN**

Öz

Tek Partinin egemen olduğu siyasi sistemden, demokratik düzene geçiş sürecinde belli kişilerin katkıları üzerinde fikir birliği vardır. Ancak çok partili siyasal hayatın yeşermesinde uygun iklimi sağlayan isimlerden biri olan Yusuf Hikmet Bayur'un bu süreçte ayrı bir ehemmiyeti olduğu açıktır. Buna rağmen kendisiyle alakalı üretilen eser sayısının oldukça sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Bu çalışmada Bayur'un kısa hayatı, iktidara olan eleştirileri ve bu eleştirilerin nedenleri üzerine yoğunlaşarak, onun siyasal sistemin demokratikleşmesinde nasıl anahtar bir rol üstlendiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu gayeye ulaşmak adına Bayur'un yakınlarının şahitlikleri, arşiv belgeleri, Bayur'un baş yazarlığını yaptığı gazetedeki köşe yazıları ve muhtelif eserler tetkik edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hikmet Bayur, Atatürk, İsmet İnönü, CHP.

The Importance Of Yusuf Hikmet Bayur During The Process Of Transition To Multi-Party System

Abstract

There is a consensus on the contributions of certain individuals in the process of transition from political system dominated by the single party to the democratic order. On the other hand, it's obvious that Yusuf Hikmet Bayur who is one of the names providing necessary condition for cultivating multi-party system, has a distinctive importance in that process. Nevertheless, it should be noted that the works related to him are quite limited. In this study by concentrating on Bayur's short biography, his criticism about the government and motives of that criticism will be tried to explain how he bear a key role in the democratization of political system. In favor of the achievement of that purpose, testimony of Bayur's relatives, archive documents and Bayur's columns on newspaper where he was editor in chief, and several books were examined.

Keywords: Hikmet Bayur, Ataturk, Ismet Inonu, CHP.

* Yıldız Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi.

** Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra neşet eden genç Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tarihinde, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren çok partili siyasal hayatın ilk tecrübeleri yaşanmıştır. Fakat hem 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, hem de 1930 yılında ortaya çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi, sonuçsuz kalacak iki tecrübe olarak hatırlanacaklar ve bu durum II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar değişmeyecektir. Nitekim savaşın 1945 yılında bitişinden 1950 yılına değin geçen süre, çok partili siyasal hayata geçişte kritik bir dönem olarak kabul edilmektedir. Zira bu dönem tek parti iktidarına muhalif seslerin yükselmeye başladığı, neticede yeni muhalif partilerin kurulduğu ve nihayet 27 yıllık tek parti iktidarının devrilerek Türkiye'de yeni bir sayfanın açıldığı dönemdir. Şüphesiz Türkiye'nin bu noktaya evrilmesinde belli isimlerin ciddi katkıları olmuştur. Biz de bu noktada Yusuf Hikmet Bayur'un hayatını; doğumundan başlayarak, CHP'den ihracına kadar ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

1945 Öncesi Yusuf Hikmet Bayur'a Dair

Yusuf Hikmet Bayur, Foça ve Mudanya Kaymakamlığı yapan sonra da Bolayır Mutasarrıflığı vazifesini yürüten Haşmet Bey'in oğlu olarak 1890 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Haşmet Bey'in babası, dolayısıyla Hikmet Bayur'un dedesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde defalarca sadrazamlık yapmış Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa¹ idi. Haşmet Bey dönemin en ölümcül hastalıklarından olan verem hastalığına yakalanmış ve kısa süre içinde de vefat ederek Hikmet Bayur 3-4 yaşlarında öksüz kalmıştı.²

Bir parantez açarsak, Hikmet Bayur'un çocukluğuna dair bu ve bundan sonra zikredeceğimiz bilgileri, Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa'nın 23 çocuğundan

¹ Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa: Kıbrıs'ın Lefkoşe kasabasında doğdu. Ailesi Anamur'dan göç etmiş olup babası topçu yüzbaşısı Salih Ağa'dır. Mehmed Kamil ilk eğitimini Kıbrıs'ta gördü; yabancı dillere olan merakı ve yeteneği dolayısıyla Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca'yı öğrendi. 1845'te Mısır'a giderek El-sine Mektebi'ne girdi. Bu okul daha sonra Mekteb-i Harbiye'ye dönüştürüldüğünden askeri ilimleri de tahsil etti. Küçük Said Paşa'nın sadaretinde 13 Eylül 1880'de Maarif nazırı oldu. Şarki Rumeli eyaleti meselesini asker kullanarak çözmek isteyen Sadrazam Said Paşa'nın aksine konuyu müzakere ve anlaşma yoluyla halletmeye taraftar olan Kamil Paşa 15 Zilhicce 1302 (25 Eylül 1885) tarihli bir hatt-ı hümayunla sadarete tayin edildi. Bu ilk sadareti 29 Muharrem 1309'a (4 Eylül 1891) kadar beş yıl on bir ay dokuz gün sürmüştür. II. Abdülhamid İngiliz yanlış politikaya güden Kamil Paşa'yı ikinci defa 13 Rebiülahir 1313'te (3 Ekim 1895) sadrazamlığa getirdi. II. Meşrutiyet'in ilanından iki gün önce 22 Temmuz 1908'de Said Paşa'nın yedinci defa sadarete getirilmesinin ardından Meclis-i Vükela'ya girdi. Meşrutiyet'in ilanından sonra Harbiye ve Bahriye nazırlarının padişahaçça tayini meselesinden Said Paşa'nın güç durumunda kalıp istifa etmesi üzerine üçüncü defa sadarete tayin edildi (9 Receb 1326 - 17 Ağustos 1908). 22 Temmuz 1912'de sadarete getirilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesine Şura-yı Devlet reisi sıfatıyla girdi. Üç ay sonra Ahmed Muhtar Paşa'nın istifası üzerine 18 Zilkade 1330'da (29 Ekim 1912) dördüncü defa sadarete tayin edildi. Bu sonuncu sadareti esnasında Balkan Savaşı ve felaketi vuku buldu. Edirne Bulgarlar tarafından işgal edildi. Barış görüşmelerinde ise şehrin hangi taraftan bırakılacağı hususunda kesin bir karara varılamıyordu. Bu arada Babıali Baskını meydana geldi. Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve yaveri öldürüldü. Sadrazam istifaya zorlandı. Böylece Kamil Paşa'nın siyasi hayatı İttihatçılar'ın bu kanlı faciasıyla sona erdi (15 Safer 1331/24 Ocak 1913). ("Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 392-394.)

² Hilmi Kamil Bayur, *Hikmet Bayur'un Yaşantısından Bazı Çizgiler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 36.

22.si olan Hikmet Bayur'un amcası Hilmi Kamil Bayur'dan³ edindiğimizi belirtmek gerekir. Zira Hilmi Kamil Bayur "*Hikmet Bayur'un Yaşantısından Çizgiler*" adlı yazısında Bayur'un özel hayatı ile ilgili hiç de kolay ulaşılamayacak veriler ve görseller sunmaktadır. Hilmi Kamil Bayur ve eserinden kısaca bahsetmiş olmak zaruretini giderdikten sonra Bayur'un gençlik dönemine tekrar odaklanmak gerekir.

Haşmet Bey'in Heybeliada'da vefatıyla birlikte torunu ile Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa ilgilenmeye başladı. Kamil Paşa Hikmet Bayur'un Galatasaray Sultanisi'nde okuması için desteklerini esirgemedi. Bayur bu sayede Galatasaray Sultanisi'nde eğitim görmeye başladı ve bu sıralarda fikirleri yavaş yavaş şekillenmeye başladı. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilince Bayur'un eğilimlerinin daha da kuvvetlendiği görülmektedir.⁴ Bayur'un fikri alt-yapısının nasıl bir iklimde oluştuğu kendisine ait şu anektotlardan açıkça anlaşılmaktadır:

"1908'den iki-üç yıl önceden beri ara sıra mevlütlerde öğrencilere şeker dağıtılırken bunlar hep bir ağızdan 'Padişahım çok yaşa' diye bağırılırdı. Bizler ise hiç olmazsa büyük çoğunluğumuz 'Padişahım baş aşağı' diye bağırırdık. Böyle bağırınların çocukları bulunuyordu. Burada özel bir hatıramı açıklayacağım. Küçükken yerli kumaştan elbise yaptırmak isterdim. Bir Yargıtay üyesinin kızı olan annem: 'Hereke fabrikası Abdülhamid'indir. Ona mı kazandırmak istiyorsun' demişti."⁵

Hikmet Bayur'dan alıntılanan bu cümlelerden hareketle, kendisinin padişahlığa karşı hürriyet cereyanlarının etkisinde kaldığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki hâkim zihniyete çok da yabancı olmadığı kanısına ulaşılabilir. Şüphesiz Bayur'un fikirlerinde sadece okulun değil ailesinin de ciddi bir etkisinin olabileceği ayırtısını hatırd tutmak gerekir.

³ **Hilmi Kamil Bayur:** Son dönem Osmanlı sadrazamlarından Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa'nın oğludur. Hilmi Kâmil Bey, Kâmil Paşa'nın yirmi üç çocuğundan yirmi ikincisidir. Annesi, Kâmil Paşa'nın üçüncü eşi olan Laika (Bayur) Hanım'dır. Hilmi Kâmil Bey, Galatasaray Lisesi öğrenciliğinden sonra 1924 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde çalışmaya başlamıştır. Bu çerçevede 1925-1928 yılları arasında Moskova Büyükelçiliği Üçüncü Katipliği görevinde bulunmuş, 1929-1933 döneminde ise Brüksel Daimi Maslahatgüzarlığında ikinci kâtiplik yapmış, bu arada dünyada meydana gelen ekonomik kriz nedeniyle bütçede tasarruf yoluna gidilince Anvers Konsolosluğu kapatılmış, dolayısıyla Hilmi Kâmil Bey bu konsolosluk işlerini de yürütmekle görevlendirilmiştir. 1936-1938 yılları arasında Hilmi Kâmil Bey Moskova Büyükelçiliği'nde başkâtiplik yapmıştır. Hilmi Kâmil Bey'in Dışişleri Bakanlığı bünyesinde yaptığı görevler daha sonra şöyle bir sıralama takip etmektedir. 1938 yılında Kâbil Büyükelçiliği'ne başkâtip, 1942 yılına kadar aynı yerde müsteşar. 1942-1943 dönemi Kudüs Konsolosu ve Şarki Ürdün Emiri Abdullah nezdinde Türkiye temsilcisi. 1943-1949 dönemi, Sofya Elçiliği Müsteşarı. 1955-1960 Varşova Büyükelçiliği Müsteşarı ve elçiliğe terfi edilişi. Hilmi Kâmil Bayur 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra emekliye sevk edilmiştir. 1963 yılında Daniştay'da açtığı davayı kazanarak tekrar Dışişleri Bakanlığı'na girmiş ve siyasi müşavir olmuştur. Yurtiçi ve yurtdışında 38 yıl 6 aylık bir hizmet döneminden sonra Hilmi Kâmil Bayur 1965 yılında emekli olmuş, 1993 yılında ise vefat etmiştir. Hilmi Kâmil Bey gerek görev yaptığı yıllarda gerekse emekli olduktan sonra çeşitli eserler de kaleme almıştır. (Vahdettin Engin, *Hilmi Kamil Bayur'un Galatasaray Lisesi Hatıraları*, Galatasaray Tarih Kulübü Yayınları, İstanbul 1995, s. 7-8.

⁴ Bayur, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁵ Bayur, *a.g.e.*, s. 38.

Bayur Galatasaray Lisesi'nden sonra, Maarif Nezareti'nin açmış olduğu yüksek tahsil sınavını kazanarak Paris Üniversitesi Fen Fakültesi kolunda üniversite öğrenimine başladı. Mezuniyetinden sonra 1914-1920 yılları arasında Galatasaray Lisesi'ne dönerek burada artık öğretmenlik sıfatıyla görev yapmıştır.⁶ I. Dünya Savaşı yıllarına da rastlayan bu devrede Riyaziye, İlmî Eşya, Tabii Tarih gibi dersleri okutmuştur.⁷

1920 yılında mütareke günlerinden çektiği sıkıntılar neticesinde, milli mücadeleye destek olmak için Ankara'ya gitmeye karar verdi. Kızılay'da çalışma imkanı yakalamış olan Bayur, yine Kızılay'dan birbirini tanıdıkları dönemin İçişleri Bakanı Adnan Adıvar ile temasa geçerek Dışişleri Bakanlığı'nda Umur-ı Siyasiye Müdürü⁸ ünvanıyla çalışmaya başladı.⁹ Ayrıca Bayur Yunanlıların İzmir'in işgali için Ayvalık dolaylarına gelmesi neticesinde Ali Çetinkaya'nın kurduğu Ayvalık'taki cepheye Salihli'den destek verdi.¹⁰

Bayur'un dışişlerinde değerlendirilmesindeki esas etkenlerden biri yabancı dile hakimiyetinin iyi derecede olmasıydı. Bayur bu sayede dışişlerinde kısa zamanda kendini kabul ettirdi ve dış siyasetin belirlenmesinde faal rol aldı. Lozan Konferansı'nda İsmet İnönü'nün müşaviri olarak bulunması bu yorumu teyit eder niteliktedir.¹¹ Bir başka etken ise Sorbonne'daki eğitimi esnasında tarih ve bilhassa siyasi tarihe yakın ilgi duyması ve buna dair ciddi okumalar yapmasıydı. Tüm bunlar Bayur'un, Osmanlı Hariciye Nezareti mensuplarının milli mücadeleye mesafeli durduğu günlerde, cesaret ederek milli mücadeleye katılmasını tetiklemiştir.¹²

Dışişlerindeki kariyerine 1923'te Londra elçiliği müsteşarlığına atanarak devam eden Yusuf Hikmet Bayur, 1925'te Belgrad Ortaelçiliği, 1927'de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, 1928'te Afganistan'da Kabil Büyükelçiliği, nihayet 1932'de tekrar Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği'ne getirildi.¹³

Cumhurbaşkanı genel sekreterliği gibi Atatürk'e neredeyse en yakın temasta olan makamda bulunması şüphesiz Atatürk ile ilişkilerinin çok yoğun olduğuna delalet eder. Bayur'un Atatürk ile ilişkileri, Bayur dışişlerinde Siyasi İşler Müdürlüğü görevindeyken, bakanlıkları gezen Atatürk'ün dikkatini çekmesi ve kuvvetli Fransızcasından faydalanması ile başlamıştır.¹⁴ Belki de bu başlangıç sayesinde dışişlerinde Bayur'un hızla yükseldiğini iddia etmek yerinde olacaktır.

Bayur'un İlmî Kişiliğine Bakış

Bayur'un bürokratik vazifeleri ile beraber, Atatürk liderliğindeki genç devletin, yeni bir ulus inşa etmek niyetiyle girişeceği önemli devrimlere ilmi

⁶ İhsan Işık, *Yazarlar Sözlüğü*, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 81.

⁷ Bayur, *a.g.e.*, s. 39.

⁸ Siyasi İşler Müdürü.

⁹ Bayur, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰ "Yusuf Hikmet Bayur", *Meydan Larousse*, Meydan Yayınevi, Cilt: 2, İstanbul 1969, s. 226.

¹¹ "Hikmet Bayur", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 282.

¹² İsmail Arar, "Bayur ve Bir Araştırması", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 44.

¹³ "Hikmet Bayur", *Meydan Larousse*, s. 226.

¹⁴ Bayur, *a.g.e.*, s. 40.

kimliğiyle de ciddi destek verdiği bilinmektedir. Atatürk, Nutuk adlı kitabını hazırlarken Bayur'u başyardımcıları arasına alarak gerekli tarihsel malzemeyi sağlaması için Hikmet Bayur'un tarihçi kimliğinden de istifade etmeyi bilmiştir. Yine Atatürk'ün 1928'de Afganistan Kabil elçiliğine atadığı Bayur, vazifesi müddetince aynı zamanda Hindistan tarihi üzerine yoğunlaşarak bu konuda akademik malzeme toplamıştır. Türk Tarihi üzerinde de Bayur'dan yeni araştırmalar bekleyen Atatürk, kendisini Türk Tarih Cemiyeti'ne asli üye sıfatıyla kabul ettirerek Bayur'un ilmi yanından faydalanmaya devam etmiştir.¹⁵ Bayur'un, Türk Tarihi'nin de izini sürdüğü "*Hindistan Tarihi*" adlı 3 ciltlik çalışmasının 1. cildi eski çağlardan Gurkanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar (1526), 2. cildi Gurkanlı Devleti Devri (1526-1737), 3. cilt ise Kuruluşundan kitabın yazıldığı güne kadar Afganistan tarihini kapsıyordu.¹⁶

Bayur 1933 yılında yapılan ara seçimlerde Manisa'dan milletvekili seçilerek siyasi hayata da adım atmıştır. Milletvekili seçildikten sonra, 27 Ekim 1933 - 8 Temmuz 1934 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı görevini üstlenmiştir. Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde başlatılan üniversite reformu Bayur'un zamanında tamamlanmış ve üniversitelerde inkılap tarihi derslerinin zorunlu olarak okutulması kabul edilmiştir. İlk dersi de hoca kimliğiyle 4 Mart 1934 günü İstanbul Üniversitesi'nde Hikmet Bayur vermiştir.¹⁷

Atatürk'ün en güvendiği isimlerden olan Bayur'un Dil ve Tarih devrimlerine sunduğu katkılar kendisinin daha da uzmanlaşmasına vesile olmuştur. 1934 yılında Ankara Üniversitesi'nde de inkılap tarihi dersleri veren Bayur'a, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Hindoloji derslerinin kadrosu tahsis edilmiştir.¹⁸ Nihayetinde Hikmet Bayur milletvekilliği ile beraber 1942 yılına kadar İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde inkılap tarihi dersleri okutmuş, ancak 1942 yılında milletvekilliğini tercih ederek üniversiteyi bırakmıştır.¹⁹

Birçok kitap, onlarca makale ve tebliğ, günlük gazetelerde yazmış olduğu yüzlerce inceleme, siyasi araştırma ve günlük yazıları hesaba katılırsa Bayur'un oldukça fazla eser verdiği sonucuna rahatlıkla varılabilir. Nitekim Bayur bazı yazarlarca, "*Yorulmak bilmez bir araştırmacı ve velud (çok eser veren) bir yazar olarak*" nitelendiriliyordu.²⁰ Ancak bu eserlerin niceliği ve niteliğinin büyüklüğü göz önüne alınırsa, eserlerinin ayrıntılarına girmek yerine önemlilerini -bilhassa kitapları- sıralamak daha uygun olacaktır. Bayur'un eserleri arasında en önemlileri olarak telakki edilebilecekler şunlardır:

- * *Türk Muahede-i Sulhiyyesi ve Mahiyyet-i Hakikiyesi*, Ankara 1336 (1920).
- * *Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti*, 1934.
- * *Türk İnkılabı Tarihi Serisi*.

¹⁵ Mahmut H. Şakiroğlu, *Ord. Prof. Y. Hikmet Bayur (1891-1980)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 2.

¹⁶ Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt: 1-2-3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

¹⁷ Arar, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁸ Şakiroğlu, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁹ "Hikmet Bayur", *Meydan Larousse*, s. 226.

²⁰ Arar, *a.g.e.*, s. 47.

I. Cilt Giriş: *Berlin Muahedesinde Trablusgarp Savaşına Kadar*, İstanbul 1940.

II. Cilt: *Trablusgarp ve Balkan Savaşları, Osmanlı Asyasının Paylaşılması İçin Anlaşmalar*.

III. Cilt: *1914-1918 Genel Savaşı*.

* *Hindistan Tarihi Serisi*.

I. Cilt: *İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar*, Ankara 1946.

II. Cilt: *Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri (1526-1737)*, Ankara 1947.

III. Cilt: *Nadir Şah Afşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyet Devrine Kadar (1737-1949) - Kuruluşundan Bugüne Kadar Afganistan Tarihini de İhtiva Eder*, Ankara 1950.

* *Atatürk Hayatı ve Eseri I*, Ankara 1963, (İç kapakta: *Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*).

* *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti* [1934'de yapılan ilk baskısının tıpkıbasımı], Ankara 1973.

* *XX. Yüzyılda Türklüğü Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara 1974.²¹

Bayur'un siyasi kişiliğine de küçük bir giriş yapılacak olursa, kendisinin ileriki bölümlerde de detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz gibi iktidara sert çıkışlar yapabilen, eleştirilerindeki cesur tarzıyla dikkat çeken bir kişi olduğu görülecektir. Bu olgu bazı makalelerde Bayur'un biyografisi işlenirken konu siyasi kimliğine geldiğinde Bayur için kullanılan ifadelerde kendini bulmaktadır. Örneğin Mahmut Şakiroğlu daha makalesinin ilk cümlesinde Hikmet Bayur'u şöyle anlatmaktadır: *"Merhum Hikmet Bayur, Cumhuriyet Tarihimizin kıymetli bir devlet adamı ve siyaset savaşçısı olarak sivrilmiş kişisiydi."* Yine Şakiroğlu kendi neslinin Bayur'u nasıl anımsadığını şu sözlerle açıklar: *"Benim neslim onu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kürsüsünde yaptığı sert polemiklerden, Türk Tarih Kurumu yayınları arasında çıkan kitaplardan tanıdı."*²² Bu paralelde İsmail Arar ise çok partili siyasal hayatın Bayur'u hırçın tartışmaların içine çektiği, zamanın iktidarlarına karşı sert hücumlarda bulunduğunu ifade eder.²³

Hikmet Bayur'un baba tarafından kuzeni bir dönem Demokrat Parti Milletvekilliği yapmış Perihan Arıburun'un²⁴ Bayur'a ithafen kaleme aldığı yazı-

²¹ Şakiroğlu, *a.g.e.*, s. 7-8.

²² Şakiroğlu, *a.g.e.*, s. 1.

²³ Arar, *a.g.e.*, s. 46.

²⁴ N. Perihan Arıburun: (23.1.1913 - 09.01.2001): Atatürk'ün Harp Okulu'ndan hocası olan General A.Naci Eldeniz'in kızı, Türk Hava Kuvvetleri Komutanı Tekin Arıburun'un eşi olan Perihan Hanım, 2 çocuk annesidir. Ankara Kız Lisesi'nden sonra 1931'de A.Ü. Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Atatürk tarafından İngiltere'ye gönderilmiştir. Temyiz Mahkemesi 3. Ceza Dairesi Hakimi, Cide Hakim Muavinliği görevlerinden sonra, 1953'den itibaren serbest avukatlık yapmıştır. Türk Hava Kurumu, Ankara Körler Okulu ve kurucu üyesi ve Genel Başkanı olarak görev yaptığı Körlere Işıklar Vakfı'nda çalışmalarda bulunmuştur. Ankara Körler Ortaokulu'nda 15 yıl haftada 1 gün kitap okumuş ve Yabancı Dil Laboratuvarı'nın kurulmasını sağlamıştır. 1946-1948 arasında Washington Kızıl Haç Kan Bankası'nda gönüllü çalışmalarını müteakip Kızılay Kan Bankası'nın kuruluşunda ve 1956-1960 arasında Türk Hava Kuvvetleri'nde bayan subaylar yetiştirilmesinde etkin hizmetleri olmuştur. XI. Dönem TBMM'de Perihan Arıburun Maarif Encümeni'nde

da, Bayur'un sertliğinin altında yatan nedenlerden birini bulabilmek mümkün-
dür:

*"Hikmet Bayur, Haşmet Dayımın oğluydu. Dayım, oğlu pek küçükken ve-
remden ölmüş. Annesi Memduha Hanım yenge, sert bir anneymiş. Dövdü-
ğü için kulağını sağır etmiş.*

*"Siz sağrlüğün faziletini biliyorsunuz! Birçok lüzumsuz sesleri ben duya-
mıyorum bile!" diye bizle şaka ederdi.*

*İnsanlarla arasına kendi kesin mantığını koyar, son sözü kendi söylerdi.
Annesinin sert eğitimi, bütün ömründe biraz inat ve tartışma şeklinde sü-
rüp gitmiştir."²⁵*

Kuşkusuz bu örneklerin verilmesindeki neden Bayur'un objektifliğini sor-
gulamak değil, ileride göreceğimiz sert söylemlerin nedenlerine farklı bir bakış
açısı sunmaktır.

Bayur'un Atatürk'e Bakışı

Bayur ile Atatürk arasındaki ilişkiye de kısmen değinmekte yarar vardır.
Esasında Bayur'un Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra yeni ulus dev-
leti oluşturan fikri zemine yakınlığını ifade etmiştik. Nitekim Bayur'un Türki-
ye'nin geleceğine dair tasavvurlarının kuvveden file geçmesinde, milli müca-
deleye katılmasının başlangıç teşkil ettiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır.
Bu uğurda ilmi ve siyasi olarak destek verdiği Türk Devrimi'nin müşahhas
hali, Bayur için Atatürk'tür denilebilir. Bu yargıya ulaşılmasının nedenleri
arasında Hikmet Bayur'un "*İnkılap Gençliği*" dergisinin "*Atatürkçülük (Kema-
lizm)*" adlı makalesindeki şu sözleri gösterilebilir. Zira burada Atatürk'ü, be-
nimsemediği paradigmanın dahi önüne koymaktadır:

*"Atatürk, hem Türk Devrimi'ni mümkün kılan zaferin başlıca hazırlayıcı ve
sağlayıcısı, hem onun dayandığı görüş ve anlayışın esas yaratıcısı, hem
de bu görüş ve anlayışların uygulayıcısıdır.*

*Üç yüz yıldan beri durmadan çöken ve sonra yıkılan bir Osmanlı Devle-
ti'nin yerine canlı bir Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkması, 1920'de kamilen
Hristiyan dünyasının boyunduruğu altına girmiş olan İslam ve Doğu ale-
minin yer yer bağımsızlığa kavuşmuş ve kavuşmakta olması Atatürkçülük
denilen ideoloji, dünya görüş ve anlayışı veya felsefi mesleğin doğruluk ve
isabetini kesin olarak ispat eder."²⁶*

Bu cümlelerden de anlaşıldığı gibi Bayur, Cumhuriyet'in Atatürk'ün eseri
olduğunu düşünmekte, şahsiyetine ve fikirlerine olan güçlü hayranlığını giz-
lememektedir. Bu hayranlık Bayur'un 1958 yılında yazmaya başlayıp 1963
yılında bitirebildiği, Atatürk'ün doğumundan Samsun'a ayak basmasına ka-

görev yapmıştır. (Filiz Çolak, "Demokrat Parti Dönemi'nde TBMM'deki Kadın Milletvekilleri ve Mec-
listeki Faaliyetleri (1950-1960)", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 17, Aralık 2017, s. 143.)

²⁵ Perihan Arıburun, "Hikmet Bayur", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Türk Tarih Ku-
rumu Basımevi, Ankara 1985, s. 76.

²⁶ Hikmet Bayur, "Atatürkçülük (Kemalizm)", *İnkılap Gençliği Dergisi*, Sayı: 2, Ankara, 1 Ağustos
1952, s. 1.

darki dönemi ele alan “Atatürk Hayatı ve Eseri” kitabında da açıkça görülmektedir. Bu eserin önsözünde Bayur, eserin yazımında objektif olmaya gayret ettiğini belirterek, hislerinin nesnellliğini tehlikeye düşürebilecek kuvvette olduğunu bir anlamda itiraf etmiştir:

“Bu eser bir Atatürkçünün eseridir, ancak objektif olmaya elden geldiği kadar çalışılmıştır. Bazen uzun tartışmalardan sonra da olsa Atatürk’le anlaşamadığım nokta pek kalmamış gibidir. Onun bu gibi tartışmalara yol açması ve bunları araması büyüklük ve dehasının ayrıca bir belirtisidir. Böylelikle bir düşünce ve işin bütün yönleri aydınlandığı gibi onları uygulayacak ve görececek olanlar da inanç içinde çalışabilmekteydiler.”²⁷

Şüphesiz bu kuvvetli bağın gelişmesinde Atatürk’ün, hem Bayur’un ilmi birikimine saygı gösterip kendisinden istifade etmiş olması, hem de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği sayesinde siyasi anlamda da ciddi bir teşrikimesai süreci geçirmiş olmasıdır. Bu sayede Atatürk’ün de Bayur’u arkadaşı gibi sevdiğini Perihan Arıburun ifade etmektedir. Nihayet Atatürk’ün 1938’deki vefatı üzerine Bayur’un Meclis kürsüsünde yaptığı konuşma, bu arkadaşlığın varlığını teyit ediyordu: “Büyük arkadaşımızı kaybettik. Onu herkes tarih içinde kendine göre anlatacak ve her seferde bu, yeni bir adamın anlatışı gibi olacaktır.”²⁸

Atatürk’ün Ölümünden, CHP’den İhraç Edilene Değin Bayur

Atatürk’ün vefatından sonra, 11 Kasım 1938 yılında yapılacak cumhurbaşkanı seçimlerinde Malatya milletvekili İsmet İnönü, 323 kabul oyu ve sadece 1 ret oyuyla cumhurbaşkanı adayı seçilmişti. Bu ret oyu Celal Bayar’a atfedilmişti ve veren kişinin de Celal Bayar’ın kendisi olduğu zannediliyordu. Ama sonradan bu ret oyunun sahibinin Hikmet Bayur olduğu anlaşılacaktır.²⁹ Dönemin Artvin Milletvekili Asım Us’un Hatıra Notları’ndan naklettiğimiz bu vakadan hareketle; Atatürk’ün ölümünden sonraki ilk gün ve ilk seçimde bir şekilde tepkisini gösteren Bayur’un, bu hareketinin altında yatan nedeni Samet Ağaoğlu şöyle izah etmektedir:

“Demokrat Parti’nin kuruluş ve yükseliş sebeplerini araştırırken Partinin Kurucuları ve onlardan sonra önde gelen isimlerin yanında bu kuruluş ve yükselişte çeşitli rolleri ve etkileri olmuş parti dışı kimseleri ihmal etmek mümkün değildir.

Maraşal Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Cami Baykut, Zekeriya ve Sabiha Sertel, biraz da Tevfik Rüştü Aras. Bunlar tek parti yönetiminden çok partili yönetime geçiş devresinde fırtınaları daha da sertleştirmeğe çalıştılar. Bu tutumlarının sebebi Baykut ve Sertel’ler için daha çok ideoIojik inanç, Mareşal, Aras ve Bayur için de daha çok İsmet Paşa’ya karşı duydukları

²⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Güven Basımevi, Ankara, 10 Kasım 1963, s. VI.

²⁸ Arıburun, “a.g.m.”, s. 78.

²⁹ Asım Us, *1930’dan 1950 Yılına Kadar Atatürk ve İsmet İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966, s. 313.

menfi hislerdi. Şunu da söyleyeyim. Atatürk'ten sonra Millet Meclisi'nde ilk tenkitler de Bayur tarafından yapılmıştır."³⁰

Görüldüğü gibi uzunca dönem Demokrat Parti milletvekilliği ve bakanlık yapmış bir isim olan Samet Ağaoğlu, Bayur'un çok partili hayata geçişteki kritik rolüne işaret etmektedir. Bu rolün sergilenmesindeki motivasyonu da, Bayur'un İsmet Paşa'ya karşı hissettiği olumsuz duygulara bağlamaktadır.³¹

Öte yandan genel harbin başladığı 1939 yılı ile birlikte ekonominin oldukça kötü bir noktaya sürüklenmesi, bürokratik yozlaşmayla türeyen vurgunculuk, karaborsacılık vs. gibi konular Hikmet Bayur'un hükümete karşı çıkışlarında esas dayanak noktalarıydı. Bayur, ekseriyetle halkın gündelik hayatına temas eden temel tüketim mallarındaki artışın ve bu kazancı paylaşan vurguncuların hükümet tarafından kontrol altına alınmadığını şiddetle eleştirmekteydi:

"Bizce bu günkü maddi ve manevi durumumuzun kökünü hükümetin düzenli bir savaş ekonomisi kurmakta gösterdiği yeteneksizlikte ve suçluları cezalandırmakta gösterdiği zaafta aramalıdır.

Zamanında encümende sızlanma konusu yapmış olduğumuz gibi Ege bölgesinin 1940 fasulye mahsulü alındığı sırada kuru fasulye ihracı yasak edildi; o vakit daha ülkemizde pahalılaşıma baş göstermemiş gibi idi; kuru fasulyenin önemli bir kısmı ise öteden beri dışarıya giderdi, bu yasa üzerine fiyat 8 kuruşa kadar düştü. Muhtaç bulunan veya az sonra ne olacağını bilmeyen ve kestiremeyen birçok müstahsil mahsulünü sattı; 1-2 ay geçmeden ihracat izni verildi, fiyat birdenbire 28 kuruşa fırladı, fasulye toplamış olanlar %250 kazanç sağladılar.

Genel olarak ufak tefek satıcılar birçok hükümler giyerken, milyonlar kazanan ve pahalılığın amirleri arasında olanlardan hemen hiç kimsenin mahkum olmayışı da çok büyük manevi bir kırıklık doğurdu, yakalananların suçlulara nispeten çok az, hiç denecek kadar az olması da öyle bir manevi durum yarattı ki "yakalanmak" bir kaza sayılmaya başlandı.

Buna hayatın %500 pahalılaşması ile değişmez gelirliilerin bir kısmı üzerine çöken sefalet eklenirse, hükümet ekonomik işlerde neden kütlenin inan ve güveni kalmadığı anlaşılır."³²

Bu yazıdan hareketle Bayur'un Türkiye'de savaş yıllarının getirdiği kötü ekonomik koşulların ötesinde bir zorluk yaşandığı, dolayısıyla bu sorunu dönemlik değil, hükümetin zihniyetine dayalı yapısal bir sorun olarak düşündüğü yargısına varılabilir.

Yine Bayur ekonomik durumun ne noktaya geldiğini ispat etmek için günlük hayatta etkisi hissedilecek malların fiyatlarındaki artışa odaklanmıştır. Bayur, buğday fiyatlarının on misli fırlamış olduğunu, anlık düşüşlerle üreticinin darbe yediğini ve muhtekirlerin aracılıkla karı bölüştüklerini vurgu-

³⁰ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, 1972, s. 157.

³¹ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 156-157.

³² Hikmet Bayur, "Bugünkü Durumumuz Üzerine Düşünceler", *Hürses Gazetesi*, 8 Kasım 1945.

lamaktadır. Bununla birlikte Sümerbank kumaşlarının muhtekirler elinde %50 ve %100 arası bir karla satıldığını; ithal kumaş ve eşyaların karaborsaya düştüğünü; üzüm, zeytinyağı, pamuk vs. ürünlerin yanlış, eksik tedbirler neticesinde aynı sorunlarla boğuştuğunu ve halkın esas dileğinin ekonomik işlerde doğru tedbirler alınmaya başlandığını görmek olduğunu ifade etmektedir.³³ Ayrıca Bayur, savaştan önce ürün ihraç edilen ülkelerin savaştan sonra Türkiye’den en fazla %25 ve %35 arasında artışla mal almak istediğini, ancak bunları yetiştiren üreticilerimizin yiyecek, giyecek ve genel ihtiyaçlarını %500 artışla temin etmek zorunda olduğu sıkıntısına da değinmiştir.³⁴

Toker, bu konuda Hikmet Bayur’un konumunun saygınlığını 1944 bütçe toplantısından verdiği örnekle izah ediyordu:

“1944 bütçesinin görüşmelerinde Celal Bayar şahsiyeti dolayısıyla dikkati çekti. Bu dikkat daha ziyade Meclisin içinde ve siyaset çevrelerindeydi. Meclisin dışında ve halk arasında asıl hadiseyi Hikmet Bayur’un tenkitleri yarattı. Hikmet Bayur’un adı bir anda geniş halk kitlelerince duyuldu ve kitleleri adeta büyüledi. Çünkü söyledikleri, halkın gerçek dertleriydi. Bilhassa karaborsayla hükümetin mücadelesini yetersiz bulup tenkit etmesi prestijini çok arttırmıştı.”³⁵

Bununla birlikte Bayur, 12 Kasım 1945 tarihli yazısında; öncelikle 1929 buhranı, sonra da 2. Dünya Savaşı ile yaşanan ekonomik sıkıntılar ile birlikte CHP ile toplum arasında bir açıklık oluştuğunu, muhtemel ki 1947 baharına kadar bu gidişatın düzeltilmeyeceğini, o yüzden 1947’de yapılması gereken seçimlere birden fazla partinin katılacağını ve artık seçim işlerinin nasıl olacağına kafa yorulması gerektiğini ifade etmiştir.³⁶

Gerçekten de bahsettiğimiz saiklerin dışında Bayur, CHP’nin benimsediği seçim sistemini, seçimlerde adaylık belirleme tarzını da 1938’den beri şiddetle eleştirmiştir. Bunda da esas gayesi, mecliste tek partinin denetiminin sağlanması idi. Örneğin buna paralel olarak 1939’da kurulacak “Müstakil Grubu”³⁷ eleştirmesindeki sebepler bu hassasiyetten ileri geliyordu.³⁸ Nitekim Bayur 1945 yılının sonlarında, Cumhuriyet Halk Partisi’nin aday belirleme süreçlerinin demokratikleştirilmesi gerektiğini ve ideal yöntemin hangisi olacağını şu sözlerle açıklamaktadır:

³³ Hürses, 9 Kasım 1945.

³⁴ Bayur, “Yurdumuza Döviz Sağlayan Müstahsilin Ağır Durumu”, Hürses, 21 Kasım 1945.

³⁵ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları: Tek Parti’den Çok Partiye*, 3. baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990, s. 47.

³⁶ Bayur, “Seçim İşleri”, Hürses, 12 Kasım 1945.

³⁷ Meclis içinde bir denetim partisi değil de bir denetim grubu olan Müstakil Grup adıyla bilinen teşekküldü. CHP’nin 29 Mayıs 1939’da toplanan 5. Kurultay’ında kurulan bu grup parti içi denetim vazifesini yerine getirecekti. Grup 21 kişiden oluşacak ve kurul üyelerini kurultay, karar vericileri de değişmez genel başkan İsmet İnönü seçecekti. Ayrıca grup üyeleri hükümete katılmayacaktı. Hikmet Bayur, müstakil grup üyelerinin hükümete katılmamasını partiyle alakalı bir karar alındığında tesirleri olmayacağı gerekçesiyle doğru bulmayacak ve evvelce verilmiş bir karar hakkında söz söylemelerinin de abes olduğu eleştirisini yapacaktı. (Cemil Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 2, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2007), s. 72-75.

³⁸ Koçak, *a.g.e.*, s. 74-77.

“Farz edelim ki şimdiye kadar olageldiği gibi Halk Partisi merkezden gösterilmiş adaylarla seçime katıldı ve seçim sonuncuda gelecek Kamutayda önemli bir çokluk elde etti. Yeni sayımlar yine eskiden olageldiği gibi Partinin merkez örgütünün seçilmişleri olacaklar ve kendilerini seçmene dayanan kimseler sayamayacaklardır. Dolayısıyla yine hükümeti denetleme yetenekleri pek az olacaktır.

Bizim ileri sürmek istediğimiz usul Partinin merkezden hiç aday göstermesidir. Her il için gösterilecek Parti adaylarını ilin parti örgütleri, ayrıntıları ayrıca kararlaştıracak bir usul ile seçmeli ve bu işe Partinin merkez örgütü hiç karışmamalıdır.

Böyle yapılırsa Halk Partisi adaylıkları gerçekten halkça ileri sürülmüş kimselerle Kamutay seçimine katılır ve çok daha büyük sayımlar çıkarma imkanını sağlar. Bundan başka onun sayımları gerçekten hemen yalnız seçmenlere dayanacakları için hükümeti daha çok iyi denetlerler ve devlet işleri daha çok yürür.”³⁹

Yine Bayur Halk Partisi'nin bütün derecelerde yapacağı seçimlerde, hele hele teşkilatın alt kademelerinin seçimlerinde gizli oy prensibinin kullanılması gerektiğini belirtir.⁴⁰

Görüldüğü üzere çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde; genel anlamda İnönü iktidarı, Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında olumsuz ekonomik gidişat, seçim sistemindeki antidemokratik durum gibi saikler, Yusuf Hikmet Bayur'un, eleştirilerini bina ettiği ana eksenini oluşturan parçalardı. Fakat bunun haricinde özlem duyulan bir Atatürk temasını da yazılarında sıklıkla hissettirmektedir. Bu hususta Bayur'un paylaşacağımız yazılarında, Atatürk ile İsmet İnönü devirleri arasında az denemeyecek miktarda karşılaştırma yaptığı görülecektir. Örneğin Bayur'un bazı suçlamalara verdiği cevapları içeren şu cümleleri bu olguyu biraz hissettirmektedir:

“Halkın düzenli bir ekonomi kurma yolunda hükümete yardımcı olmadığı ve karaborsacılığı müsamaha olarak gördüğü sözüne gelince bunu da hiçbir yönden kabul edemeyiz.

Cumhuriyet devri halka hükümete güvenme ve onun tedbirlerine inanma duygusunu aşılıyordu ve acun savaşı başladığı vakit ülkemizdeki genel manevi durum bu yolda idi.

Türk ulusunun 20 yıl kadar başbuğu olmuş olan Atatürk'ün hiçbir yazı ve sözünde halkı suçlandığı görülmemiş ve işitilmiş şey değildir.”⁴¹

Yine Bayur, Türkiye'de savaş sürecinde oluşan ve hala tamir edilemeyen olumsuz ekonomik koşulları, Atatürk ve İnönü dönemlerinin ekonomik durumunu mukayese ederek şöyle tahlil ediyordu:

“Bugün halkımızın çektiklerinin tabii ve hemen her yerde çekilen şeyler olduğu ve bunların Atatürk devrinde de görüldükleri, aradaki cüzi farkında

³⁹ Bayur, “Seçimlere Nasıl Gitmeliyiz”, *Hürses*, 13 Kasım 1945.

⁴⁰ *Hürses*, 13 Kasım 1945.

⁴¹ *Hürses*, 8 Kasım 1945.

savaştan ileri geldiği yolundaki aldatıcı propaganda var güçle devam ettirilmektedir. Bu halkımıza “boynunu büküp kaderine razı ol seni soyarak zenginleşen zümrenin faaliyetini meşru bil” demektir.

Biz buna razı olmuyoruz ve boyuna halkımıza ve onu soyanlara: “Bizdeki pahalılık savaştan ve istihsalin pahalı olmasından da çok geniş ölçüde ihtikar, vurgun ve kifayetsiz idareden hasil olmaktadır. Her nesnenin müstahsilden satın alınış ve müstehlike satılış fiyatları arasında bazen yüzde birkaç yüzü bulan fark buna delildir. Hiçbir medeni ülkede bu büyüklükte farklar yoktur ve bizde Atatürk devrinde, ne istiklal savaşı sırasında, ne de barış zamanında bu çap ve biçimde vurgun ve ihtikar görülmemiştir.” diye haykırmak ihtiyacını duyuyoruz.⁴²

Netice itibarıyla Bayur’un bu söylemleri üzerine, Parti Grubu İdare Kurulu’nun Parti Tüzüğü’nün 107 ve 110. maddelerine aykırı davranmakla itham ettiği Bayur’dan istediği savunmaya, Bayur şu şekilde cevap vermiştir:

“Kendimi suçlu ve savunmamı gerektiren bir durum görmüyorum. Vicdani bir görev yaptığıma inanıyorum. Ekonomik işlerin, savaş şartlarının gerektirdiğinden çok kötü gittiğine, halkın çektiği en hafif sıkıntıların büyük bir kısmının önlenebileceğine inanıyorum. Bu gidiş düzeltilemezse yurdumuz için çok fena olacağına da inanıyorum.

İşlerin gidişine göre beni de Atatürk’ün kurmuş olduğu partiden çıkaracaksınız. Anadan, babadan ayrılmış gibi müteessir ve müteellimim. Ancak düşüncelerimin doğruluğuna yine inanıyorum.”⁴³

Görüldüğü gibi Atatürk’ün partisinden ayrılmak pahasına doğru bildiği yoldan ayrılmayacağını ifade eden Bayur’un CHP Meclis Grubu’ndan çıkarılması hakkındaki teklif 24 Ocak 1946’da CHP Başkanlık Divanı’na sunulurken, teklif 1 ret ve 3 çekimsere karşı, 280 oy ile kabul edildi.⁴⁴ Vaki teklif üzerine Parti Grubu’nda alınan çıkarılma kararı Parti Divanı tarafından onanınca; Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur, tüzüğün 112. maddesine göre 25 Ocak 1946’da parti üyeliğinden de çıkarılmış oldu.⁴⁵ Böylece Bayur, neredeyse 8 senedir en önde eleştirdiği partisinden artık ayrılmış bulunuyordu. Falih Rıfkı Atay da köşesinde Bayur’un istifasına şu şekilde değinmiştir:

“Manisa Milletvekili Hikmet Bayur, tenkit hakkını kullandığı için partiden çıkarılmamıştır. Çünkü Hikmet Bayur geçen dönemde dahi hükümete karşı daima haklı haksız hücumlarda bulunmak adetinde idi. Buna rağmen yeni seçimde parti adayı gösterilmiştir.

Hikmet Bayur partiden çıkarılmasını istemiştir. Gerçekte kendi kendini partiden çıkarmıştır.

⁴² Bayur, “Atatürk ve İnönü Devirleri”, *Kudret*, 9 Şubat 1949.

⁴³ *Vatan*, 22 Ocak 1946.

⁴⁴ *Hikmet Bayur’un CHP’den İhracı (24.01.1946)*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 490_01_6_28_19_3.

⁴⁵ *Hikmet Bayur’un CHP’den İhracı (25.01.1946)*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 490_01_6_28_19_2.

*Manisa Milletvekili Hikmet Bayur, kendi başına kalmak veya başkalarını-
la yeni bir siyasi gidiş tutmak istemiştir. Hayırlı ola!*⁴⁶

Sonuç

Çok partili siyasal hayata geçiş ile alakalı ulaşılan kaynaklarda 1945 senesinin bir milat olarak benimsendiği açıktır. Fakat, Y. Hikmet Bayur sadece 1945 senesinin sunduğu uygun koşullarda değil; İnönü'nün iktidara geldiği ilk gün dahi yönetime karşı tepkisini ortaya koyarak, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra yani 1938'de muhalefetin ilk örneklerini vermiştir. Bununla birlikte CHP iktidarı boyunca, İsmet İnönü ve yönetimini, ekonomik sorunlar, antidemokratik seçim usülleri ve Atatürk'ü merkeze alarak şiddetli şekilde eleştirmeye devam etmiştir. İleride Millet Partisi adıyla kurulacak bir partiye genel başkanlık ederek muhalefet çitasını başka bir seviyeye taşıyacaktır.

Sonuç olarak Türkiye'de demokrasiye geçiş üzerine yapılan araştırmalarda belli isimlerin sürekli vurgulandığı görülse de, Yusuf Hikmet Bayur'un da bu isimler kadar vurgulanması gerektiği bizce su götürmez bir gerçektir. Çünkü gerek bu süreçteki geçmişi, gerekse mücadelesinin sürekliliği ve çeşitliliği; çok partili hayatın tesisinde onu özgün bir yere koymaktadır.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Belgeleri

Hikmet Bayur'un CHP'den İhracı (24.01.1946), T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 490_01_6_28_19_3.

Hikmet Bayur'un CHP'den İhracı (25.01.1946), T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 490_01_6_28_19_2.

Sürelî Yayınlar

Hürses Gazetesi, İnkılap Gençliği Dergisi, Kudret Gazetesi, Ulus Gazetesi, Vatan Gazetesi.

Kitaplar ve Makaleler

AĞAOĞLU, Samet: *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, 1972.

ARAR, İsmail: "Bayur ve Bir Araştırması", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

ARIBURUN, Perihan: "Hikmet Bayur", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

ATAY, Falih Rıfki: "Bir Çıkarma Kararı Üzerine", *Ulus*, 24 Ocak 1946.

BAYUR, Hikmet: "Atatürkçülük (Kemalizm)", *İnkılap Gençliği Dergisi*, Sayı: 2, Ankara, 1 Ağustos 1952.

_____ : "Atatürk ve İnönü Devirleri", *Kudret*, 9 Şubat 1949.

_____ : "Bugünkü Durumumuz Üzerine Düşünceler", *Hürses*, 8 Kasım 1945.

⁴⁶ Falih Rıfki Atay, "Bir Çıkarma Kararı Üzerine", *Ulus*, 24 Ocak 1946.

- _____ : “Seçim İşleri”, *Hürses*, 12 Kasım 1945.
- _____ : “Seçimlere Nasıl Gitmeliyiz”, *Hürses*, 13 Kasım 1945.
- _____ : “Yurdumuza Döviz Sağlayan Müstahsilin Ağır Durumu”, *Hürses*, 21 Kasım 1945.
- Bayur, Yusuf Hikmet: *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Güven Basımevi, Ankara, 10 Kasım 1963.
- _____ : *Hindistan Tarihi*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- _____ : *Hindistan Tarihi*, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- _____ : *Hindistan Tarihi*, Cilt: 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- BAYUR, Hilmi Kamil: *Hikmet Bayur’un Yaşantısından Bazı Çizgiler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.
- ÇOLAK, Filiz: “Demokrat Parti Dönemi’nde TBMM’deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 17, Aralık 2017.
- ENGİN, Vahdettin: *Hilmi Kamil Bayur’un Galatasaray Lisesi Hatıraları*, Galatasaray Tarih Kulübü Yayınları, İstanbul 1995.
- IŞIK, İhsan: *Yazarlar Sözlüğü*, Risale Yayınları, İstanbul 1990.
- İslam Ansiklopedisi, Cilt: 25, Diyanet Vakfı Yayınları.
- KOÇAK, Cemil: *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 2, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H.: *Ord. Prof. Y. Hikmet Bayur (1891-1980)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.
- TOKER, Metin: *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları: Tek Parti’den Çok Partiye*, 3. baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.
- US, Asım: *1930’dan 1950 Yılına Kadar Atatürk ve İsmet İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966.
- “Yusuf Hikmet Bayur”, *Meydan Larousse*, Meydan Yayınları, Cilt: 2, İstanbul 1969.